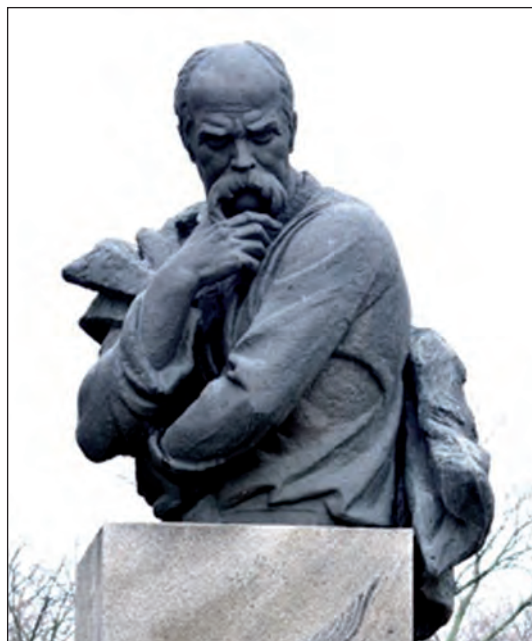

“СПАСЕННА НАУКА НАШОМУ НАРОДОВІ”

Пам'ятник Т.Г. Шевченку у м. Чигирин

Володимир Мельниченко
доктор істор. наук,
академік НАПН України,
генеральний директор
Культурного центру
України в Москві
в 2001—2015 роках,
м. Київ

Вруслі Шевченкових роковин хочу нагадати всім освітянам єдиний вірш, який поет написав у Москві (лютий 1844 р.). Один-єдиний, але то був “Чигрине, Чигрине...”! Не випадково *Михайло Грушевський* наголошував, що з нього “*вийде спасенна наука нашому народові, нашому громадянству на будуще його*”.

Зізнаюся, що при оцінці “Чигрине, Чигрине...” мене, дослідника шевченківської Москви, переповнюють емоції, чого, здається, таки не вистачало. Принаймні, славетний московський шевченкознавець *Юрій Барабаш* особливо вказав на те, що в розмаїтті висловлених у літературі точок зору і припущень щодо цієї поезії “*випадає один чинник, як видається, вирішальний, а саме — чинник емоційний*”. Тож уявімо собі цілком ймовірний емоційний стан тридцятирічного генія...

Було далеко за північ, але *Шевченко* не спав. Лежав непорушно, широко розплющивши очі. Думав, тяжко думав-страждав... У Москву він приїхав уперше, тиждень тому, його поводитим по місту став новий знайомий — професор Московського університету, земляк із українського містечка Варва, добрий козак *Осип Бодяньський*. Ох, він очевидно має-таки запорізьку душу! Професор, хоч і кульгав, устиг показати багато, дуже багато... Власне, все було видно і без чичероне.

Протягом трьох десятиліть після наполеонівського нашестя Москва воскресла, як Фенікс із попелу. Було відроджено архітектурний ансамбль Кремля, відбудовано Московський університет на Моховій, зведено Манеж, сховано під землю річку Неглинну, а біля Кремля на її місці розбито Олександрівський сад.

Завершилося будівництво Великого і Малого театрів, місто прикрасилося новими громадськими спорудами. З'явилися небачені раніше бульвари, а навколо Москви було прокладено довжелезну вулицю, що забудувувалася новими будинками й перетворювалася в зелене Садове кільце...

Тарас Григорович озирався захоплений, роздивлявся вражений, і гіркі сльози часто-густо наверталися не лише на очі, але й на душу. Поет якраз повернувся з дев'ятимісячного перебування в Україні, про яке з гіркотою написав пізніше *Якову Кухаренку*: “...Скрізь був, і все плавав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями...”

В останньому вірші, написаному перед приїздом до Москви, в Березані 9 жовтня 1843 р. (“Розрита могила”), йшлося про те саме:

**За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?**

Тож у Москві особливо відчутними стали для Шевченка нагадування всезнаючого Бодяньського з історії козацької України, суголосні з його болючими переживаннями: *не вернуться запорожці, не встануть гетьмани, не покрийть Україну червоні жупани*.

...Тарас Григорович рвучко повернувся в ліжку, вкотре згадуючи, як Осип Максимович привів його на Арбатську площу й показав те місце, звідки козаки гетьмана *Петра Сагайдачного* штурмували Москву на Покрову в 1618 р. Тоді й спалахнули раптом у Шевченковій свідомості грікі запитання, на які ми й досі не відповіли вповні:

**За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра??..**

Царські чиновники III відділу власної його імператорської величності канцелярії — вищого органу таємної політичної поліції, — тільки-но вірш потрапив їхніх рук, відкреслили цитовані рядки, позначивши — “нотабене”. Далі — більше. У “Кобзарі”, виданому в Петербурзі 1867 р., у поетовому тексті було зроблено грубезну підміну: замість “московські ребра” з’явилися... “татарські ребра”. Робить честь тогорічному виданню “Поезій Тараса Шевченка” у Львові те, що цього в ньому не сталося. Проте навіть Михайло Грушевський, виступаючи на Шевченковому святі у Львові 1896 р., цитував саме підправлений текст. Те саме він зробив і у статті “Шевченко і українська минувшина” (1912). До того ж, і слово “ляхами” він, як і було прийнято, замінив на “панами”.

...Шевченко знову й знову згадував і переживав, як він стояв неподалік багатих кремлівських палат і соборів, а над Арбатом сходило сонце і святково висвічувало маківки храмів святих Бориса і Гліба та Тихона. Тоді перед його очима постав укотре бідний, занедбаний повітовий Чигирин, який був гідний іншої, високої долі. Бо Чигирин був за *Богдана Хмельницького* сотенним містом, а потім — гетьманською резиденцією та фактично столицею України! Надворі вже розвиднювалося, коли Тарас Григорович схопився з ліжка і швидко почав писати:

**Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине За вітрами холодними,
В хмарі пропадає,
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили —
Твоя слава... і про тебе,
Старче малолілий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв? Чого стояв?
І на сміх не скаже!!**

Здається, в цілому світі не було ще виплеснуто в одній поезії стільки грікого національно-патріотичного болю. Шевченко ніколи не вивищував свій народ над іншими, але його страждання вважав історично несправедливими, надлюдськими. Невгамовні душевні муки ставали ще пекельнішими в імперській Москві.

Так, так! Якраз присутність поета в Москві надала поезії “Чигрине, Чигрине...” рідкісної пронизливості й скорботи за національною справою.

Традиційно вважається, що вірш написано під враженнями од відвідин Шевченком Чигирина (гетьманської столиці 1648—1676 рр.) у липні-серпні 1843 р. Якщо тільки цим обмежитися — непереконливо й поверхово виходить. Чому ж ті враження виявилися не відразу, а пізніше, а пізніше, а пізніше? Втім, літературознавець *Степан Смаль-Стоцький* свого часу взагалі категорично заявив, що у вірші “Чигрине, Чигрине...” “нічогосінько не вказує на... який-небудь зв’язок із розмовами Шевченка з Бодяньським...”. Оче-видячки, мовляв, Шевченко все знав і без цих розмов. Аякже, знав! Уже в “Гайдамаках” він картав козацьких провідників:

**Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руйн.**

Утім емоційний градус Шевченкового тексту тоді був нижчим, і концептуально тема Чигирина визріла пізніше — під час поїздки Україною й відвідання у 1843 р. міста колишньої козацької слави. Видатний шевченкознавець *Іван Дзюба* влучно називає поезію “*своєрідною поетичною квінтесенцією пережитого і передуманого за дев’ять місяців перебування — не перебування, життя — в Україні...*”. Це твердження значно вагомніше за те, що пов’язує вірш лише з Чигрином і лише двома літніми місяцями 1843 р.

Таким чином, не можна погодитися і з *Олександром Кониським*, який вважав, що Шевченко написав “Чигрине, Чигрине...” виключно “*під впливом якоїсь бесіди історичної*” з Бодяньським у Москві. Скажімо, Іван Дзюба так висловився щодо появи поезії “Чигрине, Чигрине...”: “*Можливо, розмови із Щепкіним були одним із стимулів до її написання*”. На початку 1960-х рр. історик і літературознавець *Ярослав Дзира* доказав, що у Бодяньського поет уперше познайомився з рукописом літопису *Самійла Величка*, який охоплював події в Україні від 1648 до 1700 рр., і це вплинуло на появу “Чигрине, Чигрине...”

Очевидно, що спонукальних чинників, у тому числі душевних, у народженні геніального вірша було кілька. Та все-таки ніяк не можна нехтувати тим, що “Чигрине, Чигрине...” був написаний у Москві! Саме в ній розмаїті чинники сплавилися в єдину духовну амальгаму! Саме в ній відбувся поетичний катарсис!

В атмосфері бундючно-ситого, самодостатньо-байдужого й заворожливо-красивого міста поет

особливо гостро й болісно, ніби вперше, пережив той очевидний факт, що саме Москва (в тандемі з Варшавою) є провинницею бездержавності України, насаджування в українцях історичного безпам'ятства, що здатне паралізувати волю до боротьби за незалежність:

Що ж на ниві уродилось???
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

Як точно зазначив Іван Дзюба, “до такої категоричної, безкомпромісно-правдивої оцінки наслідків того історичного вибору, який учинено чигиринською елітою й оприлюднено в Переяславі, до Шевченка ніхто не приходив (або, принаймні, ніхто такої оцінки на весь голос не висловив). Шевченко сказав землякам страшну правду, якої вони воліли не бачити...” (Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. С. 228).

Юрій Барабаш у свою чергу зробив сильний і важливий наголос на тому, що “у синекдосі “волі... отрута”, якою обернулася рута, вочевидь приховується вказівка на Переяславську раду та її трагічні для України наслідки”. Вчений наполягає, що непомилково вгадуваний у тексті Переяслав разом із Чигирином складають бінарну опозицію, яка є структурною основою вірша і визначає його лірично-історію (націю)-софську природу.

Нагадаю, що рута є символом привабливості, тож московська отрута була підступно-запаморочливою, притупливо-дурманною. Не піддатися їй міг тільки геній, і саме Шевченкові випало “запить з московської чаші московську отруту” за весь український народ.

Вірш, народжений у Москві, досі пече національну свідомість Шевченковою жертвовною любов'ю до України:

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проспав еси степи, ліси,
І всю Україну.
 .....

Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.

У поетичному катарсисі Шевченко виявив грізне сподівання на те, що його слово таки послужить пригнобленій Україні, а з його сліз, посіяних на виораному ним перелозі, виростуть... Та послухайте самі:

Може, зорю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зйдуть, і виростуть

Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне...
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!

Глибоке спостереження зробив Юрій Барабаш, який зауважив, що на відміну від “святих” ножів у поемі “Гайдамаки” в московському вірші “ножі обоюдні” є символом “не кривавої помсти, а національного самоочищення” (Шевченківська енциклопедія в 6-и томах. Т. 6. К., 2015. С. 778, 779, 780). Таким чином, ідеться про креативне Шевченкове бачення відродження України, що не обмежується кривавою, хоч і необхідною операцією на її серці, а передбачає, що підростуть “тії недолітки” — нові гетьмани, з якими “встане / Правда на сім світі”.

Справді, читачеві здається, що разом із Шевченковим, його “серце плаче, просить / Святої правди на землі”. Захоплений енергетикою поетового Слова, читач своїм схвильованим серцем дійсно починає відчувати найголовніше — вицідивши сукровицю з ураженого серця, наллемо в нього живої, чистої, святої козацької крові.

На мій погляд, у цих рядках незримо присутні козаки війська гетьмана Петра Сагайдачного, які восени 1618 р. очевидно могли взяти Москву штурмом, але відійшли від неї. Йшлося про сильну, справді державну й благородну козацьку кров. Якщо вдуматися, відроджувальне для нації переливання крові — ще попереду...

Говорячи словами *Миколи Жулинського*, вірш “Чигрине, Чигрине...” має “національно-рятівничий сенс”. І не менше!

Згадую *Ліну Костенко*, у якої Богдан Хмельницький говорить історично знаменні слова:

І вже ногою бувши в стремені,
я нахилився до своєї Долі.
Я їй сказав: — Чекай в Чигирині.
Ми переможемо. Не такі ми й кволі.

В останній строфі “Чигрине, Чигрине...” Шевченко висловив притлумлену, але невинуватну надію, що була вилучена, з огляду на цензуру, в петербурзькому “Кобзарі” 1867 р., але невідворотно проросла через півтора століття в Державному гімні України:

Спи, Чигрине, нехай гинуть
У ворога діти,
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

Затим навічно зафіксував: “19 февраля 1844. Москва”. ■